

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Kiezersonderzoek in Nederland

Eijk, C. dan der; Niemöller, B.

Citation

Eijk, C. dan der, & Niemöller, B. (1983). Kiezersonderzoek in Nederland. *Acta Politica*, 18: 1983(2), 132-138.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452335>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452335>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Kiezersonderzoek in Nederland

C. van der Eijk en B. Niemöller

Door middel van verkiezingen wordt macht verdeeld in een maatschappij. Niet alle vormen van macht worden zo verdeeld, maar wel de macht die in een gegeven maatschappelijke ordening, door gekozen organen wordt uitgeoefend. Naarmate er meer zaken zijn die door zo'n orgaan moeten worden beslist, bekrachtigd, geïnitieerd of gelegitimeerd worden de betreffende verkiezingen een belangrijker onderwerp van onderzoek voor politicologen, die zich immers bij uitstek bezighouden met macht.¹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat verkiezingen, met name op het nationale niveau, een belangrijk onderwerp van politicologisch onderzoek zijn in westerse landen. Belangrijke vragen van verschillende vormen van electoraal onderzoek zijn:

- Door welke factoren wordt stemgedrag van kiezers bepaald? Wat is hierbij de rol van traditie, van loyaliteit aan partijen en van maatschappelijke scheidslijnen zoals die tussen klassen, godsdiensten, etnische groepen? Wat is de invloed van politieke strijdpunten, van personen, van gevoerd beleid, van een stijl van politiek optreden, van verkiezingscampagnes en berichtgeving in de media? Onder welke omstandigheden veranderen kiezers in hun stemgedrag en hoe veranderen zij dan?
- Welke invloed heeft het proces van regelmatig terugkerende verkiezingen op de aanvaarding door burgers van het door de overheid gevoerde beleid, van de aanvaarding van het politieke en maatschappelijke stelsel als zodanig, en op de gevoelens van burgers dat zij er – *in politicis* – toe doen of niet.
- Welk effect hebben afzonderlijke verkiezingen, verkiezingsuitslagen en het proces van weerkerende verkiezingen als zodanig op het optreden van politici en van partijen? In welke mate, en voor hoe lang zijn zij 'vrij' om hun optreden zelf (of in ieder geval, los van de kiezers) te bepalen, of juist 'gebonden' aan het electoraat of de publieke opinie?
- Onder welke omstandigheden vormen verkiezingen een adequate

uitdrukkingsmogelijkheid voor de politieke voorkeuren van kiezers, en in welke mate worden verkiezingen gebruikt om zulke voorkeuren door middel van het stembiljet te uiten?

Het ligt voor de hand dat antwoorden op deze vragen (voor een bepaald gebied en bepaalde periode) onderling samenhangen. Het ligt evenzeer voor de hand dat concrete onderzoeksprojecten zich met name met gedeeltes, en niet met het gehele geschetste complex van deze samenhangende vragen kunnen bezighouden. In dit boek houden wij ons met name bezig met het onderzoek naar het keuzegedrag van kiezers, dus met het hierboven eerstgenoemde deelgebied.

Onderzoek naar factoren die het stemgedrag bepalen kan slechts zinvol geschieden als men, naast wellicht andere gegevens, op grote schaal kan beschikken over data betreffende afzonderlijke kiezers. Dit kan uiteraard alleen door gebruik te maken van enquêtes. Voor het ontstaan van een traditie van op enquêtes gebaseerd electoraal onderzoek is vooral van belang geweest de ontwikkeling van de steekproeftheorie (die het mogelijk maakt op basis van relatief weinig vraaggesprekken toch geldige uitspraken over het hele electoraat te doen), het ontstaan van goed georganiseerde enquêtebureaus en de beschikbaarheid van elektronische verwerkingsmogelijkheden (computers) om de vergaarde gegevens adequaat te analyseren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het moderne kiezersonderzoek van vrij recente datum is: in Nederland van het eind der zestiger jaren.

Enquêtes onder kiezers worden vanuit verschillende oogmerken ondernomen. Het meest relevante onderscheid is dat tussen *voorspellings-* en *verklaringsonderzoek* (zie ook *Kiezen in Nederland*, 1981, p. 7-13). Het eerste is in het algemeen onderzoek dat vóór de verkiezingen plaatsvindt, doorgaans op basis van korte vragenlijsten die gecentreerd zijn rond de stemintenties van kiezers, en dat gericht is op een (zo goed mogelijke) voorspelling van de verkiezingsuitslag. Vooral als zij regelmatig gehouden worden kunnen zij waardevolle reeksen van vergelijkbare gegevens opleveren die inzicht geven in (geaggregeerde) ontwikkelingen van politieke voorkeur; ontwikkelingen die zowel begrepen kunnen worden als het resultaat van voorafgaande politieke gebeurtenissen, als (mede) determinant van erop volgende gedragingen van politici, partijen en regeringen. Hoe interessant dit soort onderzoek ook is, het is vanwege de noodzakelijk beperkte vragenlijsten niet in verschillende verklaringen voor het gedrag van kiezers, en voor veranderingen in de verdeling van voorkeuren te toetsen. Die taak is eerder weggelegd voor het zogenaamde verklaringsonderzoek dat door relatief uitgebreide vragenlijsten de mogelijkheid biedt om op het

niveau van de individuele kiezer een grote hoeveelheid verschillende kenmerken aan elkaar te relateren. In het algemeen is dit onderzoek gericht op de verklaring van het uiteindelijk stemgedrag, en niet van daaraan voorafgaande stemintenties, zodat de vraaggesprekken pas na de verkiezingen gevoerd of afgerond kunnen worden. Daarnaast vereist de analyse van de gegevens vanwege hun uitgebreidheid meer tijd dan bij voorspellingsonderzoek nodig (en mogelijk) is. Het is dan ook begrijpelijk dat, in Nederland zowel als in andere landen, het voorspellingsonderzoek al langer bestaat en vooral ondernomen wordt door media en marktonderzoekbureaus, terwijl het verklaringsonderzoek van recentere datum is, en bij uitstek het terrein is van (semi-)universitaire onderzoekers.

De in dit boek gerapporteerde analyses behoren tot het *academische kiezersonderzoek*, en zijn in eerste instantie gericht op de beschrijving (voor zover niet uit de verkiezingsuitslagen af te leiden) en de verklaring van het stemgedrag van de kiezers.

Het universitaire kiezersonderzoek is in Nederland pas na het midden van de jaren zestig goed op gang gekomen.² Naast enkele onderzoeken rond verkiezingen voor gemeenteraden of provinciale staten, zijn vooral die naar de verkiezingen voor de Tweede Kamer van belang. Het eerste grote, landelijke onderzoek naar aanleiding van parlementsverkiezingen was het *kiezersonderzoek van 1967* dat georganiseerd werd door de politicologen aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. De organisatievorm van dit onderzoek is een traditionele: een (groep) onderzoeker(s) verwerft fondsen voor een onderzoek, vergaart, analyseert, en rapporteert de data. Pas na het verschijnen van een, doorgaans als boek of uitgebracht rapport voorgenomen, eindpublicatie worden de gegevens beschikbaar gesteld voor andere geïnteresseerden. Reeds snel werd deze vorm als onbevredigend ervaren: de data blijven meestal jaren lang voor anderen ontoegankelijk, en het risico bestaat dat zij ook na die tijd niet, of zonder adequate en volledige documentatie voor gebruik door secundaire onderzoekers gearchiveerd worden. Degenen die rond 1970 geïnteresseerd zijn in electoraal onderzoek bemerken dat de weinige kiezersonderzoeken die tot toen in Nederland gehouden waren óf verloren waren gegaan, óf nog onder embargo rusten (en daar nog wel enige jaren onder zouden blijven rustten).

In 1970 is landelijk kiezersonderzoek in Nederland op een andere leest geschoeid. Een interuniversitaire werkgroep wordt opgericht met het exclusieve doel te komen tot een gave, voor alle wetenschappelijke onderzoekers snel toegankelijke verzameling van gegevens. Met deze werkgroep wordt benadrukt dat goed gedocumenteerde en omvangrijke datasets welke uit publieke fondsen gefinancierd worden, in principe voor iedereen even toegankelijk moeten zijn, en niet voor lange tijd voorbehou-

den aan een speciale (groep) onderzoeker(s), onder uitsluiting van anderen. De universitaire werkgroep is als aanvrager van subsidies verantwoordelijk voor het bereiken van haar *primaire doelstelling: het opleveren van goede en goed gedocumenteerde data*, en niet voor het verzorgen van publicaties op basis van deze data. Het analyseren en rapporteren in de vorm van boeken, tijdschriftartikelen en congresbijdragen wordt uitdrukkelijk de verantwoordelijkheid gelaten van (het relevante deel van) de wetenschappelijke gemeenschap.

Naast de doelstelling van de landelijke werkgroep data te verzamelen inzake electoraal gedrag van burgers, wordt tevens gepoogd door een reeks van kiezersonderzoeken met onderling vergelijkbare vragen, analyse van veranderingen in electoraal gedrag en derzelfs determinanten onderzoekbaar te maken. Vanuit deze overweging wordt met name gelet op *vergelijkbaarheid* van enquêtevragen tussen de diverse kiezersonderzoeken. Tenslotte wordt zoveel mogelijk is, gepoogd aansluiting te vinden bij electoraal onderzoek in andere westerse landen, en zodoende ook internationaal comperatief onderzoek te stimuleren. In deze vorm zijn vanaf 1971 bij elke verkiezing voor de Tweede Kamer kiezersonderzoeken gehouden, de zogenaamde *Nationale Kiezersonderzoeken* (NKO's) van 1971, 1972, 1977, 1981 en 1982. Evenals het VU-onderzoek van 1967 zijn de NKO's van 1971 tot en met 1981 gefinancierd door ZWO.³ Het onderzoek rond de vervroegde verkiezingen van 1982 kon niet door ZWO gefinancierd worden en is mogelijk gemaakt doordat een groot aantal verschillende instellingen het belang van het NKO als infrastructurele voorziening voor de politicologie zodanig groot vonden dat zij, zelfs in tijden van bezuiniging en op zeer korte termijn, de benodigde fondsen beschikbaar stelden.⁴

Mede afhankelijk van verschillen in beschikbare fondsen en in voorbereidingstijd, en van specifieke doelstellingen varieert de onderzoeksopzet van de diverse NKO's. Vragenlijsten zijn meer of minder uitgebreid, en de respondenten worden eenmaal, dan wel meerdere malen ondervraagd. Als wij de verschillende kiezersonderzoeken met elkaar vergelijken ontstaat het beeld, zoals de tabel op de volgende bladzijde weergeeft.

Met uitzondering van het VU-onderzoek van 1967 zijn alle bovengenoemde dataverzamelingen gedocumenteerd en gearchiveerd en toegankelijk voor alle geïnteresseerde onderzoekers. De data van 1967 zijn grotendeels verloren gegaan, voor dit jaar dient men zich, zoveel als mogelijk is te verlaten op gepubliceerde onderzoeksresultaten over het eens volledige databestand.⁵

De voor electoraal onderzoek meest centrale vragen, namelijk die inzake politieke voorkeuren, gedragingen, houdingen, percepties en oriëntaties, en die over een groot aantal persoons- en achtergrondgegevens zijn in elk

jaar	soort onderzoek	aantal vraag- gesprekken vóór verkiezingen	aantal vraag- gesprekken ná verkiezingen	aantal gereali- seerde vraag- gesprekken
1967	verse steekproef	geen	1	
1971	verse steekproef	1	1	2495 resp. 1980
1972	verse steekproef	geen	2*	1526 resp. 1036
1972	additionele jongeren- steekproef	geen	2*	325 resp. 210
1972	panel: herbezoek steekproef van 1971	geen	2*	1324 resp. 887
1977	verse steekproef	1	1	1856 resp. 1434
1977	panel: herbezoek steekproef van 1971	geen	1	509
1981	verse steekproef	2**	1	2305 resp. 1812 resp. 1620
1982	verse steekproef	geen	1	1541
1982	panel: herbezoek steekproef 1981	geen	1	

* In 1972 is één golf van vraaggesprekken gehouden direct na de verkiezingen van november 1972, de andere na de kabinetsformatie, in 1973.

** In 1981 is één golf van vraaggesprekken ruim voor de verkiezingen gehouden (januari-februari 1981), een tweede direct vóór de verkiezingen (april 1981) en een derde direct na de verkiezingen (juni 1981).

van de bovengenoemde onderzoeken gesteld op dezelfde, dan wel op redelijk vergelijkbare wijze.⁶ Hierdoor hebben verkiezingsonderzoekers in Nederland nu niet alleen de beschikking over een 5-tal afzonderlijke NKO's, maar tevens over een reeks van over 5 verschillende verkiezingen vergelijkbaar gemeten centrale variabelen. Anders uitgedrukt: in plaats van een enkel in een 'snapshot' bevroren beeld van de werkelijkheid hebben wij nu een aantal opeenvolgende beelden. Dit maakt het mogelijk om veranderingen, ontwikkelingen en processen, maar ook stabiliteit, empirisch waar te nemen en te bestuderen, in plaats van pogen af te leiden uit één enkele opname. Een reeks van door de tijd vergelijkbare gegevens biedt tenminste twee grote voordelen voor electoraal onderzoek. Enerzijds genereert het geheel aan waargenomen veranderingen nieuwe theoretische inzichten, nieuwe hypothesen en verdergaande vraagstellingen dan bij statische data niet zo snel zouden ontstaan. Anderzijds stellen de meermalen herhaalde metingen de onderzoeker in staat om een nadere keuze te maken uit de soms vele, op zichzelf plausibele verklaringen en hypothesen over maatschappelijke en politieke verandering die op basis

van een enkele, of slechts een tweetal waarnemingen geformuleerd kunnen worden. Het is dan ook geen wonder dat, naarmate de reeks van metingen langer wordt, de belangstelling groter wordt om tijdsvergelijkende analyses te doen. Recentelijk heeft dit geleid tot een tweetal diepgaande analyses van de processen die aan electorale verandering ten grondslag liggen (Andeweg 1982), Van der Eijk en Niemöller (1983). Ook de in dit boek gerapporteerde analyses weerspiegelen de mogelijkheden om processen te bestuderen, en daarmee de verschillende verkiezingen sinds 1971 minder als totaal afzonderlijke gebeurtenissen, en meer als momentopnamen van langer lopende ontwikkelingen te beschouwen.

Zo wordt allereerst in de bijdrage van Schmidt over kiezersopkomst, naast een discussie over de geschiktheid van het instrument van het enquête-onderzoek voor een beschouwing over opkomst, de beschikbare gegevens vanaf 1971 geanalyseerd. Vervolgens gaat Andeweg voor de periode 1967-1982 de relatie tussen leeftijd en kiesgedrag na. Deze analyse laat zien, dat de op grond van meer statische analyses vaak geponeerde stelling dat verschuivingen in politieke voorkeur vooral door jonge kiezers worden veroorzaakt, een schromelijke overdrijving is.

Van der Eijk en Niemöller beschrijven de achteruitgang van de godsdienstige partijen vanaf 1967, vooral in relatie met afnemende kerkelijkheid en toenemende ontzuiling.

De bijdrage van Irwin formuleert, op basis van de analyses van data uit een aantal verkiezingsonderzoeken, een aantal voorwaarden die een mogelijke invloed van lijsttrekkers op de stemkeuzen van de kiezers verklaren, en onderwerpt deze voorwaarden aan een eerste toetsing.

Van Giessen, Gerrichhauzen en Van Mierlo gaan na, welke veranderingen in standpunten van het kiezerscorps ten opzichte van politieke strijdpunten de laatste 10 jaar kunnen worden waargenomen. Ook houden zij zich bezig met de vraag, hoe deze standpunten en wijzigingen daarin samenhangen met de stemkeuze.

Speciale aandacht schenkt Rosenthal aan specifieke groepen in het electoraat: ambtenaren, particuliere werknemers, werklozen en arbeidsongeschikten. Ook hier wordt de gehele periode 1971-1982 onder de aandacht gebracht, met name verlies- en winstrekeningen in de publieke en particuliere sector.

De traditionele bijdrage over wisselende kiezers wordt ook in deze bundel weer door Daudt verzorgd. Daarbij wordt voornamelijk wisselend kiesgedrag tussen 1981 en 1982 geanalyseerd.

In hoeverre vrouwen, in vergelijking met mannen, in de zeventiger jaren a-politiek genoemd kunnen worden, wordt door Koopman en Leijenaar onderzocht onder de voor zich sprekende titel 'Het vergeten electo-

raat'. De laatste bijdrage tenslotte, die van Foppen, schenkt aandacht aan het verloop van de invloed die kiezers denken te hebben op de regeringssamenstelling of op de regeringspolitiek.

Noten

1. Een uitgebreidere uiteenzetting langs deze lijnen hebben wij elders gegeven, zie Van der Eijk en Niemöller (1983, p. 2-3) en Eggen, Van der Eijk en Niemöller (1981, p. 1-4).
2. Voor een poging tot een historisch overzicht van electoraal onderzoek in Nederland verwijzen wij naar Van der Eijk en Niemöller (1983, p. 19-35).
3. De betreffende subsidienummers van de door ZWO gefinancierde NKO's zijn: 43-11 (1971), 43-30 (1972), 43-73 (1977) en 43-108 (1981).
4. Het NKO 1982 is mogelijk geworden door subsidies van de volgende instellingen: het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, het Ministerie van Binnenlandse Zaken, het Sociaal en Cultureel Planbureau, de Subfaculteit der Algemene Politieke en Sociale Wetenschappen (FSW-A) van de Universiteit van Amsterdam, de Vakgroep Politieke Wetenschappen en de Sociale Faculteit van de Rijksuniversiteit Leiden, het Universiteitsfonds van de Erasmus Universiteit Rotterdam, en de Katholieke Hogeschool Tilburg. Een beperkt gedeelte van de kosten, dat niet meer uit andere bronnen kon worden gefinancierd is met medewerking van de NESPOB uiteindelijk door ZWO gesubsidieerd.
5. De gearchiveerde databestanden zijn met hun documentatie verkrijgbaar op het Steinmetzarchief, Herengracht 410, 1017 BX Amsterdam. Het bewaard gebleven restant van het 1967-onderzoek is daar ook beschikbaar. Gepubliceerde resultaten over het volledige 1967 bestand kunnen gevonden worden in *De Nederlandse Kiezers in 1967* (1967) en in *Kiezen in 1967* (1977).
6. Er wordt naar gestreefd de vergelijkbaarheid tussen de vragen van de diverse NKO's zo groot mogelijk te maken. Soms kan dit door de vragen ongewijzigd te laten, maar in andere gevallen vereist dit juist een herformulering van de vragen.

Kiezersopkomst van 1971 tot 1982

O. Schmidt

In 1981 bleken structurele kenmerken van de kiesgerechtigden zeer weinig invloed te hebben op de beslissing om al dan niet te gaan stemmen (zie Eggen/v.d. Eijk/Niemöller: *Kiezen in Nederland*, 1981, hfst. 3). Alleen de leeftijd speelde een geringe rol: jongeren stemden wat minder dan ouderen. Van de politieke factoren was het vooral de verbondenheid met een politieke partij die verschil uitmaakte. Mensen die zich aangetrokken voelden tot een partij waren iets meer geneigd om te gaan stemmen, waarbij de politieke kleur van de partij er niet toe deed.

In dit hoofdstuk zal ik het probleem van de opkomst in ruimer verband bespreken; in de eerste plaats door de vraag te beantwoorden of het instrument van het enquête-onderzoek wel geschikt is voor een beschouwing over opkomst, in de tweede plaats door te kijken of de resultaten uit 1981 overeenkomen met die uit 1971, 1972, 1977 en 1982.

Bij ieder kiezersonderzoek blijkt dat het werkelijke percentage thuisblijvers veel hoger is dan het enquêtepercentage, zoals het volgende overzicht laat zien:

Jaar	Electoraat	Enquête
1971	21%	13% (n = 1980)
1972	17%	11% (n = 1526)
1977	12%	9% (n = 1434)
1981	14%	7% (n = 1620)
1982	19%	11% (n = 1541)

In 1982 bij voorbeeld ging 19% van de kiesgerechtigden niet stemmen, terwijl slechts 11% van de geënquêteerden zei tot deze categorie te behoren. Als we ons zouden beperken tot het verschijnsel van de kiezersopkomst en dus alleen geïnteresseerd zouden zijn in percentages als de bovenstaande, zouden we niets aan enquête-onderzoek hebben. Gelukkig zal